

ASTANA
INTERNATIONAL
UNIVERSITY

1-Тақырып. Қылмыстық құқықтың түсінігі, міндеттері, жүйесі және принциптері

Аға оқытушы: Сеилханов Ж.Д.

1. Қылмыстық құқықтың пәні және түсінігі

- Қылмыстық құқық жеке құқық саласы ретінде адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын, қоғамды және мемлекетті қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға бағытталған қоғамдық қатынастарды реттейді. Мұндай реттеу үш түрлі жолмен жүзеге асырылады.
- Оның біріншісі, қылмыстық құқық бұзушылық құқық нормасы арқылы қоғамдық қатынастарды реттеу функциясы болып табылады.

- Ол қылмыстық құқық бұзушылық істеуге байланысты қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам мен (субъектімен) мемлекет арасында пайда болады. Мұндай құқықтық қатынасқа қатысушылардың әрқайсысының өзіне тән құқықтары, міндеттері пайда болады.
- Субъект қылмыстық құқық бұзушылық істеуге байланысты қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауапқа және жазаға тартылуға міндетті болса, екінші субъект әділ сот органдары (сот, тергеу, прокуратура) қылмыстық құқық бұзушылық істеген адамды сол міндетті орындауға күшпен міндеттейді. Сонымен, қылмыстық құқықтық қатынастарды реттейтін бұл функция орын алған қылмыс оқиғасына байланысты қылмыстық жауаптылықты және жазаны қолдану немесе қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату сияқты мәселелерді жүзеге асырады.

- Екіншіден, қылмыстық құқық нормасы арқылы жазамен қорқытып, тыйым салынған іс-әрекеттерді істеуге байланысты қоғамдық қатынастар реттеледі.
- Яғни, қылмыстық заңның болуы және оны бұзған адамдарға қолданылатын жазаның қылмыстық құқықтық нормаларда көрініс алуы осы көрсетілген құқықтық функцияның толық жүзеге асырылуына мүмкіндік туғызады.
- Үшіншіден, қылмыстық құқық, қылмыстық құқықбұзушылық нормасы арқылы азаматтарға қылмыстық жолмен қиянат келтірілгенде олардың одан қорғануға байланысты қатынастарын ретке келтіреді. Мысалы, қажетті қорғану, мәжбүрлі қажеттілік немесе қылмыскерді ұстауда әрбір азамат заңда белгіленген тәртіппен қорғануға құқылы. Бұл мәселе тек қылмыстық құқықтық норма арқылы реттеледі.

Қылмыстық құқық пәнін құқық саласы ретінде қарастырғанда жалпы құқық теориясына тән белгілердің, негізгі принциптердің осы құқық саласына да тән екендігін ескеру қажет. Сонымен бірге қылмыстық құқық өзінің ерекшеліктерін белгілейтін және өзін жеке құқық саласы ретінде қарастыруға негіз болатын өзіндік мазмұн, өзгешелік белгілері мен принциптері бар құқық саласы болып табылады.

Құқық саласы ретінде қылмыстық құқық заң шығарушы органдар қабылдаған қылмыс пен жаза, қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауаптылық негізі, жаза жүйелерін, жазаны тағайындаудың тәртібі мен шарттарын, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауаптылықтан және жазадан босатуды белгілейтін заңдылық нормаларының жиынтығы болып табылады

Басқа құқық салалары сияқты қылмыстық құқықтың да негізгі заңдылық базасы – Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Қылмыстық құқықтың ережелері мен институттарының мазмұны қолданылып жүрген қылмыстық құқықтың нормаларында анық көрсетілген. Қылмыстық құқық нормалары мазмұнына қарай екі түрлі қызметті жүзеге асырады. Оның біріншісі қылмыстық құқықтың жалпы ережелерін, принциптері мен институттарын белгілеу арқылы негізгі екі ұғым – қылмыс пен жазаны анықтайды. Бұл нормалар қылмыстық құқықтың Жалпы бөлімінің мазмұнын құрайды.

Екінші бір нормалар қоғамға қауіпті әрекеттің немесе әрекетсіздіктің қылмыстық құқық бұзушылық қатарына жататын белгілерін, шеңберін және оны істегені үшін тағайындайтын жазаның түрлері мен шегін белгілейді. Мұндай нормалар қылмыстық құқықтың Ерекше бөлімінің мазмұнын құрайды.

Қылмыстық құқық жеке құқық саласы ретінде мынадай өзіндік ерекшелік белгілерімен көрініс табады:

Қылмыстық құқық пәні қылмыстық құқық бұзушылық істеуге байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастарды ретке келтіреді. Ал мұндай ретте қылмыстық құқықтық қатынастардың субъектілері болып бір жағынан қылмыстық құқық бұзушылық істеген адам және қылмысы үшін соларға мемлекет атынан шара қолданатын мемлекеттік құқық қолдану және құқық қорғау органдары болады.

2. Қылмыстық құқықтың міндеттері

Қылмыстық кодекстің 2-бабына сәйкес қылмыстық заңдардың міндеттері:

1. Адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзаттың қауіпсіздігін қорғау, сондай-ақ қылмыстардың алдын алу болып табылады.

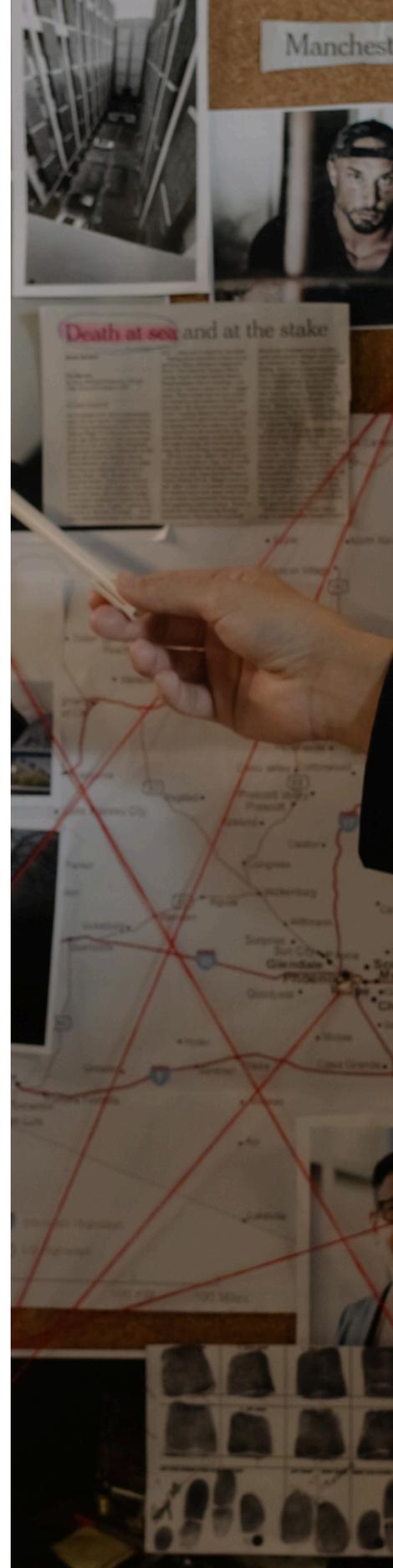
2. Бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін Қылмыстық кодексте қылмыстық жауаптылық негіздері белгіленеді, жеке адам, қоғам немесе мемлекет үшін қауіпті қандай әрекеттер қылмыстық құқық бұзушылықтар болып табылатыны айқындалады, оларды жасағаны үшін жазалар мен өзге де қылмыстық құқықтық ықпал ету шаралары белгіленеді делінген.

Қылмыстық заңның басты міндеттерінің бірі – қылмыстан сақтандыру болып табылады.

Қылмыстық құқық жалпы және арнаулы сақтандыру функцияларын жүзеге асырады.

Жалпы сақтандыру қылмыстық заң арқылы кез келген қылмысты істеуге тыйым салу, нақты қылмысты істеген адамдарға әділ жаза тағайындауды белгілеу арқылы жүзеге асырылады.

Арнаулы сақтандыру қылмыстық заң тыйым салған әрекет немесе әрекетсіздіктерді істеген адамға қылмыстық-құқықтық нормалар арқылы белгіленген тиісті ықпал ету шараларын қолдану ретімен іске асырылады.

Қылмыстық құқыққа, сондай-ақ тәрбиелік функция да тән. Қажетті қылмыстық заңдардың болуы, оның іс жүзінде әділ қолданылуы, азаматтардың, олардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы, қылмыстық құқық бұзушылық істеген адамның лайықты қылмыстық жауаптылыққа тартылуы азаматтарды заңды құрметтеуге тәрбиелейді және олардың заңға деген сенімділігін арттырады.

Қылмыстық құқыққа тән тағы бір функция бар. Ол – көтермелеу функциясы. Мұндай функция азаматтардың қылмысқа қарсы күрес саласындағы белсенділігін арттырады. Қылмыстық заңдарда мемлекеттің, қоғамның мүддесін, өзінің немесе басқаның мүддесін қорғауға, мысалы, қажетті қорғану, мәжбүрлі қорғану, сондай-ақ пара берген адамның осы жайында шын жүректен ерікті түрде мәлімдемесі болса, олар қылмыстық жауапқа тартылмайды деген нормалар бар.

3. Қылмыстық құқықтың принциптері

Қылмыстық құқық өзінің алға қойған қорғаушылық, сақтандырушылық және тәрбиелік міндеттерін тек қана белгілі бір қылмыстық-құқықтық принциптерді сақтау арқылы ғана жүзеге асыра алады.

Қылмыстық-құқықтық принциптер – заң шығарушыға, ғылымға, құқық қорғау және қолдану органдары мен азаматтарға қылмыспен қарсы күрес жүргізу саласындағы қажетті, негізгі және міндетті ережелердің көрінісі болып табылады.

- заңдылық;
- азаматтардың заң алдындағы теңдігі;
- қылмыстық жауаптылықтан құтылмайтындық;
- жеке жауаптылық;
- кінәлі жауаптылық;
- әділеттілік;
- ізгілік.

Заңдылық қағидасы Парламент немесе Президент қабылдаған қылмыстық заңның құқық қолдану тәжірибесінде де, заң нормаларын қабылдау саласында да, сөз жоқ, үстемдік ету арқылы көрініс табады. Бұл көрініс бірнеше құқықтық талаптардың жиынтығынан құралады. Оның біріншісі – Республика Қылмыстық кодексінің халықаралық қылмыстық құқықтың жұрт таныған принциптері мен нормаларын басшылыққа алуы болып табылады.

Заңдылық қағиданың екінші бір талабы – қылмыстық заңның Конституциялық заңға негізделуі болып табылады. Конституцияда көрсетілген негізгі ережелерді қылмыстық заң сөзсіз басшылыққа алуы тиіс.

Мысалы, *Конституцияның 15-бабының 2-тармағында ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ*. Өлім жазасына тыйым салынады деп жазылған. 17-бапта адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайтыны, ал 16-бапта әркімнің жеке басының бостандығына құқы бар екендігі көрсетілген.

Қылмыстық кодекстің көптеген баптары осы Конституциялық заңдарға негізделіп қабылданған.

Қылмыстық құқықтың екінші бір принципі – азаматтардың заң алдындағы теңдігі болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабының 1-тармағында – заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең деп аталған. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам оның тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, нәсіліне, ұлтына, саяси сеніміне, жынысына, біліміне, тіліне, дінге қатынасына, кәсібінің түрі мен сипатына, сондай-ақ тұрғылықты жеріне және басқа да жағдайларға қарамастан жауаптылыққа тартылады.

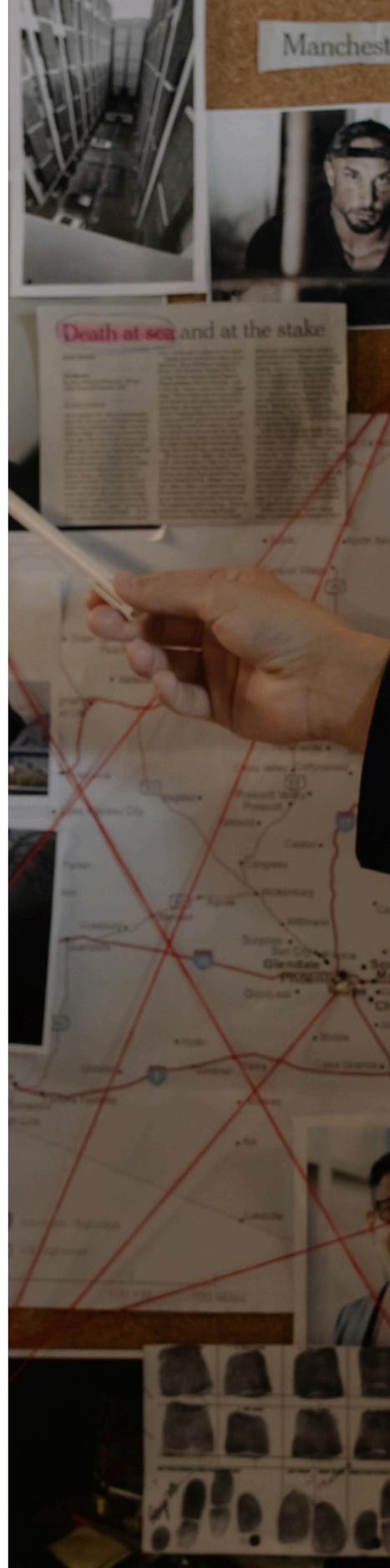
Қылмыстық құқықтың үшінші бір принципі – жауаптылықтан құтылмайтындық принципі. Бұл принцип бойынша әрбір кез келген адам лауазымдық, басқа да жағдайларға қарамастан өзі істеген қылмысы үшін сөзсіз, міндетті түрде жауапты болады. Яғни, қолымен істеген қылмысты мойнымен көтереді.

Бұл үшін қылмыстық-құқықтық жауаптылықты белгілейтін заң нормалары тайға таңба басқандай анық түсінікті болуы керек. Сөйтіп, ол істелген қылмыстық құқық бұзушылық үшін нақты жауаптылықты айқындау қажет.

Жауаптылықтан құтылмайтындық принципінің жүзеге асырылуы үшін бұл өте керек. Сондай-ақ осы принциптің жүзеге асырылуы құқық қорғау және құқық қолдану органдарына үлкен міндет жүктейді.

Қылмыстық заңның төртінші принципі – *жеке жауаптылығы қазидасы болып табылады.*

Адам өзінің кінәсі анықталған жағдайда ғана қоғамға қауіпті әрекеттер (әрекетсіздік) және бағытталған қауіпті зардаптар үшін ғана қылмыстық жауапқа тартылады. Бұл принципке сәйкес адам өзінің жеке істеген немесе қылмысқа бірлесіп қатысуы арқылы істеген қылмысы үшін сол адамның өзі дербес, жеке жауапты болады. Жеке жауаптылық принципіне сәйкес қылмыстың субъектісі болып, есі дұрыс, заңда белгіленген жасқа толған жеке адам танылады. Мұндай тұлғаны қылмыстық құқықта қылмыстық субъекті деп атайды. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі заңды тұлғаларды қылмыс субъектісі деп танымайды. Материалдық, моральдық немесе басқа жағынан келтірілген зияндары үшін тек азаматтар ғана қылмыстық заңға сәйкес жауапқа тартылады.

Қылмыстық құқықтың бесінші принципі *кінәлі жауаптылық принципі* болып табылады. Бұл қағиданың мәні сол, кінәсіз қылмыс та болмайды дегенді білдіреді. Қылмыстық жауаптылықта оны істеген адамның іс-әрекетінде кінә болған жағдайда ғана, яғни қылмыс істеген адамның өзінің іс-әрекетіне қасақаналық немесе абайсыздық түрде білдірген саналы, психикалық қатынасы жатады. Іс-әрекеттің зардабы қанша ауыр болса да, егер ол кінәсіз жағдайда істелсе, ол қылмыс болып табылмайды. Кінәсіздік пен зиян келтіру – қылмыстық құқық бұзушылық емес, оқыс оқиға болып саналады (ҚК-нің 23-бабы).

Қылмыстық құқықтың алтыншы принципі *әділеттілік принципі* болып табылады. Бұл принциптің мәнісі сол қылмыстық жауапқа және жазаға іс-әрекетінде қылмыстың құқық бұзушылық құрамының толық белгілері бар адамдар тартылуы керек. Негізсіз, дәлелсіз қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылыққа жол берілмейді. Бұл қағиданың жүзеге асырылуы үшін ең алдымен қылмыстық заңның өзінің әділ болуы және істеген қылмысы үшін сот тағайындаған жазаның және қылмыстық-құқық ықпал ететін өзге шаралары соған сай әділ болуы керек. Әділеттілік принципі бойынша бір қылмыс үшін ешкімді де қайталап қылмыстық жауапқа және жазаға тартуға болмайды (ҚК 4-бабы).

Қылмыстық құқықтағы тағы бір принцип – ізгілік принципі болып табылады. Ізгілік принципінің жүзеге асырылуы ең алдымен қылмыстық заң арқылы азаматтардың жеке басын, олардың өмірін, денсаулығын, құқықтарын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау арқылы көрініс табады

Қылмыстық құқықтағы ізгілік принципі – қылмыстық заңды бұзған адамдарға да қолданылады. Қылмыстық жазаның мақсаты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталғандарды түзеу болып табылады. Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның адамгершілік намысына тиіп, қадір-қасиетін қорлау мақсатын көздемейді.

Адам құқығы – ең басты құндылық

Қазақстан өлім жазасына заң жүзінде тыйым салған 150 елдің қатарына қосылды. Енді еліміздегі ең қатал жаза – өмір бойына бас бостандығынан айыру болып қалды. Яғни Қылмыстық кодекстегі ең ауыр жаза – 47-бап – «Өлім жазасы» толығымен алынып тасталды. Осылайша, еліміз өлім жазасын толығымен жоюға бағытталған халықаралық қозғалысты қолдайтынын заң жүзінде дәлелдеді